MİNA

Ekim 1992
Yıl : 4 Sayı : 28
Fiyatı : 6000 TL. (K.D.V. Dhl.)

Aylık Kültür Fikir ve Sanat Dergisi

AZERBAYCAN -I

YAVUZ ÖZDEMİR

Kuzeyde Dağgistan, doğuda Hazar Denizi, batıda Gürcistan ve Ermenisitan, güneybatıda Ermenistan ve güneyde İran (bugün İran Azerbaycan'ı) arasında kalan bölgeye Azerbaycan denilir(1). Bölgenin güneyindeki doğal sınırı belli belirsizdir ve burada Azerbaycan, İran platosuna karışır (2).

İran-Turan mücadelesinin (daha sonra Ruslar da bu mücadeleye katılacaklardır) yoğun yaşandığı Azerbaycan mıntıkasına gelen ilk Türklerle ilgili görülen bir kavim de UDH ve UDHİN'lerdir. Bunlar inhtimal Sakalarla beraber gelmişlerdir. Strabon onları Uiti ismi altında zikrediyor. Bunlar müellifin zamanında şimdiki Gence'nin batısında eski Saka'ların oturduğu yerde (Gegaren ile Sakason arasında) yaşamışlardır. Araplar zamanında bu kavmin Karabağ'da yaşayan bir kısmı BABEK "İsyayına iltihat etmeleri dolayısıyla UDH ve UADHUN yahut (Avadh ve Avadhîn) ismi altında zikredilmektedir ki reislerinin Türkçe "TARHAN" lakabını taşıdığı bilinmektedir.(3).

VII. yüzyılın ortalarından itibaren Arap fetihlerine sahne olan Azerbaycan, bundan dört yüzyıl kadar sonra Selçuklu Hanedanı yönetimindeki Oğuz Türklerinin akını ile yoğun bir Türk nüfusu barındıran bir bölge haline gelmiştir.

XIII. yy., Moğol istilâsından sonra Azerbaycan önce Hulagû İmparatorluğu'nun bir parçası oldu, sonra onun varisleri olan İlhanlıların eline geçti. Daha sonra ise rakip Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerini kuran Türkmenlerin yönetimi altına girdi. XV. yy.'da aynı zamanda bölgede yerli bir Azerbaycan devleti olan Şirvan Şahlar Devleti ortaya çıktı. Bir sonraki yüzyılın başlarında Azerbaycan diğer bir yerel hanedanın, Safevilerin güç odağı haline geldi. Bölgedeki Safevi hakimiyeti 1722 yılına kadara sürdü. İç karışıklıklar ve Afgan istilası bu gücü ortadan kaldırdı.

1736 yılında İran'da başa geçen güçlü yönetici Nadir Şah'ın 1747 yılında bir saray darbesi sonucu öldürülmesiyle İmparatorluğu bir karışıklık ve anarşi devresine girdi. Bu koşullar altında İran'ın Azerbaycan üzerindeki hakimiyetinin son bulması ile yerel güçler bağımsız prenslikler haline dönüştüler... Bunlar, kuzeyde Karabağ, Şeki, Gence, Bakû, Derbent, Kuba, Nahcivan, Talîş ve Erivan, güneyde ise Tebriz, Urmi, Erdebil, Hoy, Maka, Meracin ve Karabağ'dı.. Hanlıkların çoğu, ayrıca kendi içlerinde "mahal" denilen bölgelere ayrılmışlardı. Bunlar aynı soya bağlı kimselerin oturduğu yerleşim bölgesiydi ki, bu durum halen soy ve aşiretin öneminin sürdüğü gerçeğini yansıtıyordu.

XVII. yy.'ın ikinci yarısında Kuba'lı Feth Ali Bey'in Hanlıkları birleştirme çabaları, 1784'te Rusya'nın Türklere karşı Kafkas Dağları üzerinden harekete geçmesiyle sonuçsuz savaşlar serisi bir süre devam etti. Hanlar arasında dayanışma yoksunluğu ve Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde bulunuşu Rusya'nın gölgesini Transkafkasya üzerinde yükseltmiştir.

Hammadde kaynaklarının bolluğu, ticari cazibe ve Transkafkasya geçidinin stratejik önemi ve benzeri sebeplerle bölgede hakimiyet mücadelesi veren Ruslar, Gülistan Antlaşması'nın getirdiği düzenle, iki rakip gücün Transkafkasya için düellolarının ilk raundunun galibi idi.

Bölgede adım adım yerleşen Ruslar, bölgenin askerî potansiyelini hem İran'a hem de Osmanlı'ya karşı kullanmışlar,

Türkmençayı Antlaşması ile bölgedeki Rus-İran rekabetine son verirlerken, Edirne Antlaşmasıyla da Osmanlı Devleti'ni saf dışı bırakmışlardır.

Rus idaresi altına giren Azerbaycan topraklarında Azerbaycanlı dışında birçok etnik azınlık yaşıyordu; kuzeyde Lezgiler, Hazar Denizi kıyısında Farslar, güneyde ve Karabağ'da göçebe Türkmenler ve Rus istilasından sonra sayıları hızla artan Ermeniler (4).

Daha hanlık döneminde başlayan Ermeni isyanları Rus istilası sonrasında Azerbaycan'da Ermeni-Rus İttifakı sonucu büyük bir baskıya dönüşmüş, hatta bazen (1905 ve 1944 de olduğu gibi) katliam boyutu kazanmıştır. Bolşevik İhtilâli sonrasında 1920 de bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkan Azerbaycan daha sonra Bolşeviklerin istilasına uğramışy ve ancak 23 Eylül 1989'da egemenliğini ilân edebilmiştir(5).

ERMENİLER VE ERMENİSTAN

Ermenilerin menşei ve Ermeni tarihinin başlangıcı kesin değildir. Ermeni tarihçilerinin hiçbir ilmi değeri olmayan çatışan ve çelişen görüşlerini şöyle sıralayalım:

a) Ermenileri Nuh Peygamber'e Dayandıran Görüş: Tufandan kurtulan halk Doğu Anadolu'ya yerleşmiş, Nuhun torunu olan HAYK (Haik) 400 yıl yaşamış ve yurdunu Babil'e kadar genişletmiş, işte Ermeniler bunun soyundandır.

b) Ermenileri Urartulara Dayandıran Görüş: (M.Ö.3 bin) Ermenilerin Urartularla hiçbir bağı bugüne kadar ortaya konulamamıştır. Bu dönemde Ermeni adına Anadolu'da hiçbir kayıtta rastlamıyoruz. Ayrıca Urartu dili ile Ermenice hiçbir yönden birbirine benzemezler. Urartu dili Asyanik Ural-Altay dil grubundan, Ermenice ise Hinit-Avrupa dil grubunun SATEM bölümündendir.

c) Ermenileri Trak Soyuna Dayandıran Görüş: Ermeni tarihçileri arasında en çok benimsenen bu teoriye göre, Ermeniler Balkan kökenli ve Trak soyundandır. İlliryalılar'ın baskısıyla M.Ö. 6. yüzyılda Tesalya'dan Anadolu'ya göç etmişlerdir. Uzun yıllar çeşitli yerlerde dağınık yaşamış, Bizanslılar tarafından Doğu Anadolu'ya tehcir edilmişlerdir. Bu görüş de diğer görüşleri çürütmektedir.

d) Ermenilerin (güney Kafkas Irkından Olduğunu Kabul Eden Görüş: Ermenilerden ilk kez, söz eden Dareyoş (Dara) "Ermenileri yendim" derken yer olarak Kafkasya'yı kastetmiştir. Bu sözcük bir coğrafya terimidir. Bir millete ait sözcük değildir. Ermenilerin Kafkasya ile bir ilgisi yoktur.

Kökenleri sahih olmayan Ermeniler, Ermeni tarihçilerine göre her zaman "Suzerain"e bağlı "vassel"ler olarak yaşamışlardır. Yabancı Devletler arasında tampon bölgeler oluşturmuşlardır. Ermeni tarihçisi Kevork Aslan'a göre; "Ermeniler derebeylik halinde yaşamışlardır. Birbirlerine vatan hissi ile bağlı değillerdir. Aralarında politik bir bağ yoktur. Yaşadıkları prensliğe bağlıdırlar. Vatanseverlikleri bölgeseldir. Birbirlerine politik bağlarla değil, gelenekleriyle, dilleriyle ve dinleriyle bağlıdırlar"(6)

Rusların Transkafkasya'ya hakim duruma gelmeleriyle beraber Azerbaycan topraklarına başlayan Ermeni göçleri ve Rusların Kafkas siyasetleri sonucu I.Nikola (1825-1855) Erivan ve Nahcivan hanlıklarının topraklarını içeren bir Ermeni oblast (bölge) kurduğunu ilan etmiştir(7) ki bu dönemde azınlık durumunda Ermeniler zamanla Erivan ve yöresinde sürekli göç, binbir vaad ve zor sonucu çoğunluk durumuna gelmişlerdir.

Ermeni oblastının ilânıyla Ermenistan'ın çekirdeği oluşturulmuş. Azerî toprakları üzerinde zorla küçük bir Ermeni iskan bölgesi yaratılmıştır ki; bu bölge Gürcistan'ın günaybatı uzantısından başlayıp Güney Azerbaycan içlerine kadar uzanmaktadır. O zaman Rusya'nın bunu yapmaktan maksadı, Kafkas hududunda Müslüman Türkiye ile İran'a karşı hıristiyan bir topluluğun yaşadığı bir tampon bölge yaratmak ve Ermenileri bu iki müslüman ülkeye karşı bir maşa olarak kullanmaktı. Fakat, çok geçmeden Rusların

bu siyasetlerini sadece Türkiye'ye karşı uyguladıklarını ve Ermenileri Türkleri yıkmak için kullandıklarını görmekteyiz(8).

Çarlık Rusyası ile İttifak içerisinde bulunan Ermeniler, 1917 Bolşevik ihtilali sonrasında oluşan dünya konjonktürünün da etkisiyle devlet olma fırsatını yakalamışlarsa da Batılı devletlerin desteği ve Rusların yol göstericiliği sonucunda, bölgedeki müslüman Türk devletlerinin bağımsızlık ilânların paralel olarak bağımsızlıkları ilân ettirilerek, devletleştirilmişler(9) ve kısa bir süre sonra da Bolşevik Rusya'ya katılmışlardır. 23 Ağustos 1990'da bağımsızlıklarını yetmiş yıl sonra yeniden ilân eden Ermeniler, Ermenistan'ın bağımsızlığını ilân etmekle beraber, Sovyetler Birliği'nden ayrılmıyor (bunun yerine BDT oluşturulmuştur), ancak Ermenistan kanunlarını S.B. kanunlarına üstünlüğü, Ermenistan'ın kendi savunma gücünü kurmasını ve kendi parasının olmasını, yabancı ülkelere diplomatik temsilci göndermesini deklâre ediyordu. Ayrıca, kırmızı, mavi, turuncu renkte kendi millî bayrağı olacaktı. Keza, Ermenilerin bağımsızlık deklârasyonunda Karabağ'da Ermeni toprağı sayıyorlardı(10).

Bölgeye getirildiklerinden beri sürekli Azerî Türklerine aleyhine çalışan Ermenilerle Azeriler arasında komunist devrede içten içe süren mücadele bugün açıktan açığa Karabağ meselesinden dolayı devam etmektedir ki çalışmamızın asıl konusu da bu olacaktır.

AZERİ-ERMENİ MÜNASEBETLERİNİN KISACA GEÇMİŞİ:

Rusların Kafkasya'ya adım adım hakim olmaları sonrasında Ermeniler de özellikle Azerbaycan topraklarında görünür bir azınlık durumuna gelmişlerdir. Ancak başlangıçta uzun müddet Ruslarla Ermeniler arasında bir dostluk yakınlık görülmemiştir. Hatta Ermeni melikleri (beyleri) ile Rusların arası hiç de iyi olmamıştır. Ayrıca Rus hükümeti Ermeni kilisesi vakıflarına elkoymuş ve bu ihtilâf uzun süre devam etmiş ise de Rusya'nın yayılması siyaseti, Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve gerektiğinde Ermenileri Azerbaycan Türklerine karşı kullanma isteği, siyasî birlik ve devlet kurma geleneğinden mahrum Ermenileri tutmak (kollamak) sonucuna götürmüştür(11). Türklük aleyhine kurulan Ermeni-Rus ittifakı sonrasında Kafkasya'da sulh ve sükûnet zulüm ve de katliam üzerine bina edilmiştir.

Söz konusu durumu bir Ermeni olan Ohannes Apresyan'ın hatıralarını kitap haline getiren Amerikalı Leonard Ramsdan HARTILL şu şekilde kaydediyor: "Burada (Azerbaycan'da) yaşayan insanlar Türklerle Ermenilerdi. Aslında bir Türk Yurdu olan bu diyarda Ermeniler yabancı durumunda idiler. Sayıca çoğunluğu teşekil eden Türk halkı arasında bir hıristiyan azınlığı durumundaydık. Irk, din ve gelenek ayrılıklarının bu iki unsur arasında yarattığı mesafe hiç bir zaman kapanmamıştı.

Birinci Dünya Harbi'nden önceki devrede bu bölgedeki ahlâk sahipleri ve ticaret adamları Ermenilerdi. Büyük çapta emlâk sahipleri olmaları ve ticareti ellerinde bulundurmalarından ötürü Ermeniler halkın varlıklı ve yüksek bir tabakasını teşkil etmekteydiler. Sadece Rus hükümet adamlarına ve askerlerine karşı bir aşağılık ve yaltaklanma hissi duyuyorlardı.

Türklerin çoğu fakir insanlardı. Bazıları köylerde yaşarlar ve sahip oldukları küçük tarlaları sürerek çiftlik yaparlardı. Büyük bir kısmı da göçebe atalarının yaşadıktları hayat şeklini devam ettirmişlerdi.

Zaptedilmiş Müslüman Türkler ile kendilerini ve ülkelerini ele geçirmiş hıristiyanlar arasındaki eski düşmanlıklar, nesillerden nesillere iletilen eski savaşların hatıraları, birbirinin karşıtı dinî inanışların yarattığı hava zehirliliğinden hiç bir şey kaybetmezdi. Bu havanın kaçınılmaz bir sonucu da fırsat çıktıkça merhametsiz bir katliam ve yağma olurdu. Şimdi anlıyoruz ki, biz Ermeniler Türklerden, bu insanlar memleketin zenginliğinden pek az hisse aldıkları halde onlardan nefret eder ve onları bizden aşağı seviyede insanlarmış gibi görür ve onlara öyle muame-

le ederdik. Ruslar nasıl biz Ermenileri küçük ve hakir görür ve bize yüksekten bakarlarsa biz de Türklere bu gözle bakıyorduk. Bizim bu havamız ve hareket tarzımız ırkça bizlerden farklı komşularımızdan aramızda bir bağ kuracak yerde sadece aramızdaki düşmanlığı artırmaya yarıyordu.

Çarlık idaresi altındaki Azerbaycan'da güvenlik ve düzen, Türklerin tarihi düşmanları ve onların yurtlarını zaptetmiş olan Rus Kazak birlikleri tarafından sağlanırdı. 1905 yılındaki Rus-Japon Harbi'nde olduğu gibi bazı zamanlarda Kazak birlikleri aradan çekilir, yahut da bir kargaşalık çıkması için alet diye kullanılarak Türklerle Ermenileri birbirilerinin boğazlarına saldırtırlardı. Böylece Türklerle Ermenileri birbirine düşürürler, her iki topluluğu da ayrı ayrı ezer, kendilerine karşı birlikte başkaldırmalarını önlerlerdi.

Rus-Ermeni İttifakı ve Azeri Katliamı Hakkında

Bu altı Kazak askeri bir Ermeni'nin evine gelerek yemek istediklerini söylediler. Kendilerine çay ve ekmek ikram edildi. Kendileri ile konuşuldu. Kazak müfrezesi komutanı köy muhtarına, "gündüz saatlerinde biz burada devriye (geziyoruz) görevi yapıyoruz. Sizin Türklere saldırmanıza göz yumamayız. Fakat devriye görevimiz bitti... Sizin dışarıda ne yaptığınız bizi ilgilendirmez" dedi. Bunu duyan bizimkiler hemen silâhlarını kaparak, toplu bir şekilde köyün Türk mahallesine yürüdüler. Türkler başına gelecek şeylerden şüphelendiklerinden büyük bir korku içindeydiler ve evlerine kapanmış, kapılarını kapatıp sürmelemiş ve ışıklarını söndürmüşlerdi. Bizimkiler Türk evlerinin kapılarını yumrukladılar, fakat hiç bir cevap alamadılar. Bunun üzerine evlerin kapıları kırıldı ve bu evlerdeki en son Türk öldürülene kadar süren bir katliam başladı. Bütün bu uğursuz gece boyunca ben dehşet içinde korkudan bir köşeye sinmiş, kulaklarımı yırtan bizimkilerin boğuk bağırmalarına ve çaresizlik içindeki kurbanların feryatlarına kulaklarımı tıkamağa çalışarak sabahlamıştım. Sabah olduğunda da iş tamamlanmıştı.

Bunların sebepleri gerek tarihin eski devirlerindeki ve yakın geçmişteki istilalar ve fetihlerde tohumlanmış ve kök salmıştır. Düşmanlık, ilkel ve kara taassuplu dini inanışlar ve din öğretimi ile de daima canlı tutulmuştur. Keza bu, bu antipati ve anlaşmazlıkların önlenmesi yerine bunların artırılmasını kendi yönünden faydalı bulan bir hükümet tarafından da teşvik edilmiş ve beslenmiştir.

Çocukluğumdan beri bana kabahati olanın daima Türkler olduğu öğretilmiştir. Okuduğum Rus kitap ve yayınlarıda bu öğretilenleri doğrulamış ve Rus yazarları da daima Türklerin vahşetini dile getirmişlerdir. Bunlara rağmen de ben daima yanımızda çalışan Türk hizmetçilerimizi ve ırgatlarımızı sevmişimdir. Issız dağlarda koyunlarımızı otlatırken yanımda yoldaşım olarak sadece çoban Türk çocukları ve tepemizde de yıldızlar olduğu halde gecelediğimiz çok olmuştur.(12).

Ohannes Apresyan'ın yukarıda ifade ettiklerinin yanında Kafkasya'da Rus-İngiliz ve Fransız Roçild'in Bakû'ya yatırdığı sermaye yüzünden Fransa'da işe burnunu soktu) rekabeti(13) sonucu oluşan elektrikli ortam ve nihayet 1905 yılı olayları ve de arkasından gelen Bolşevik İhtilali sonrasında Tasnakların Ermeni idarecileri durumuna gelmeleri Kafkasya'yı milli düşmanlık ve nefret hisleri ile doldurmuştur(14).

Bölgede tarihi süreç içerisinde ekilen nefret, kin tohumları ve anlaşmazlık durumu bugün tümüyle Karabağ'da temerküz etmektedir.

---

(1) Mehmed Emin Vasf, Azerbaycan Coğrafi-Tabi, Etnografik ve Ahlaki Malûmat, Bakû 1921, s.8.
(2) Tadeusz Swietochowski, Rus Azerbaycanı 1905-1920 (Çev. Nuray Mert) İstanbul-1996, s.19
(3) Zeki Velidi Togan, Umumî Türk Tarihine Giriş, İstanbul-1981, s.149
(4) Swietochowski, a.g.e., s.25-26
(5) Fahir Armaoğlu, 20 Yüzyıl Siyasi Tarihi, c.II, Ankara-1991, s.299
(6) Mehmet BAYAR, "20. Yüzyılda Türk Yurdu Karabağ", Azerbaycan, sayı 2/9 (Mart 1999), s.70-72
(7) Swietochowski, Rus Azerbaycanı, s.26
(8) Mehmet SARAY, "Azerbaycan'da Rusların Siyasi Türk Kültürü, C.XXVI, Sayı 305 (Eylül-1982) s.544-548
(9) Oğuz KARAÇAY, "Ermeni ve Azeri Meselesi", Tercüman, 9 Mart 1988, s.9
(10) Armaoğlu, "Siyasi Tarih: c.II, s.315. Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: TİHBA, D.C.DİZ., C.I, s.439-440
(11) O.S.O., "Sovyet Rusya'nın Kafkasya'da Yarattığı Yeni Ermenistan Tüm Kültürü, sayı 59 (Eylül-1947), s.660-661
(12) Leonard Romelen HARTLL, Bir Ermenının Anılarında Azerbaycan Olayları, 1918-1922 (Çev. Başını Çalışkan), İstanbul-1990, s.16-21
(13) Yahya OKÇU, Türk-Rus Mücadele Tarihi, Doğuş Matbaası, 1953, s.240, Hanbl, Azerbaycan Olayları, s.110-112